

Gatavojoties eksāmenam Latvijas un pasaules vēsturē.

Latvijas vēsture.

Jaunie laiki.

1561 – 1918 (tekstā līdz 1914 gadam)

Lielvalstu cīņa par kundzību Baltijā

Latvija 16. – 18. gadsimtā

Livonijas karš

1551. gadā beidzās kārtējais pamiera līguma pagarinājums starp Maskavas valsti un Livonijas ordeni. **1558. gadā** cars Ivans IV, izmantojot dažādus ieganstus (Tērbatas bīskapija nebija maksājusi meslus, kas noteikti kādā līgumā, ordeņa mestrs bija parakstījis līgumu par savienību ar Lietuvas dižkunigaiti – Polijas karali, ko cars iztulkoja kā pretkrievisku darbību), **iebruka Livonijā**.

Sākās kārtējais posms senajā cīņā par kundzību pie Baltijas jūras, kurā piedalījās arī Dānija, Zviedrija un Polija – Lietuva. Livonijas ordenis nespēja aizstāvēties. **1560. gada 2. augustā Ērgemes kaujā tā spēki tika sagrauti cīņā ar krievu armiju.**

Livonijas karš.

Karojošās valstis.

Livonijas kara iemesli.
16. gadsimta vidū Livonijas kaimiņvalstis:
Polija – Lietuva, Krievija, Zviedrija bija kļuvušas par spēcīgām lielvalstīm, kas uzsāka cīņu par varu Baltijas reģionā.
• Livonijas politiskais, militārais un ekonomiskais vājums interesēja spēcīgās kaimiņvalstis. • Krievzemes un Ivana IV Barga politiskās un ideoloģiskās (pareizticība) ambīcijas. Izeja pie Baltijas jūras.
Sekas
• Livonijas teritorija kļuva par vienu no smagākajiem karadarbības reģioniem.

Livonijas sadalīšana.

Livonijas valdnieki 1559. gadā meklēja palīdzību pie kaimiņiem. Kurzemes (vienlaikus arī Sāmsalas) bīskaps pārdeva savus īpašumus Dānijai. Kurzemē tie bija apgabali ap Pilteni un Aizputi. Vēlāk tie vairakkārt mainīja savus īpašniekus. 1561. gadā Livonijas valdnieki vienojās ar Lietuvas valsti par pārējās teritorijas sadalījumu. Daugavas kreisajā krastā nodibinājās **Kurzemes un Zemgales hercogiste**. Par pirmo hercogu kļuva pēdējais Livonijas ordeņa mestrs **Gothards Ketlers** – Ketleru dinastijas dibinātājs. Kurzemes hercogiste kļuva par Polijas – Lietuvas karaļa vasaļvalsti.

Daugavas labo krastu un daļu Igaunijas ar **Pārdaugavas hercogistes** nosaukumu iekļāva tieši Polijas – Lietuvas sastāvā.

Rīga noturējās kā brīvpilsēta līdz 1581. gadam, kad tā zvērēja uzticību Polijas karalim Stefanam Batorijam.

Taču šāds sadalījums neapmierināja Krieviju, un tā karu turpināja. Tomēr Polijai un Zviedrijai beidzot izdevās to kopīgiem spēkiem sakaut. **1583. gadā Livonijas karš beidzās**, taču karadarbība bija smagi izpostījusi Latvijas teritoriju, it īpaši tās austrumu daļu.

Karojošo valstu valdnieki

valsts	valdnieks	Loma kara gaitā
Krievija	Ivans IV Bargaiss (1533 – 1584)	• Krievijas cars Livonijas kara laikā, • Valsts varenības nostiprināšana, • Politiskas un teritoriālas pretenzijas Baltijas reģionā
Polija - Lietuva	Sigismunds II Augusts (1520 – 1572)	• Livonijas ordenis meklē palīdzību pie Lietuvas lielkunigaitijas, • Livonijas pils tiek ieķīlātas Polijas – Lietuvas karalim, • Sniedz militāru atbalstu Livonijai, • Atjauno katoļu baznīcas pozīcijas Livonijas teritorijā, • Izveido Kurzemes – Zemgales un Pārdaugavas hercogistes.
Polija - Lietuva	Stefans Batorijs	• 1581. gadā Rīgas iedzīvotāji zvērēja uzticību Batorijam, • miera līgums ar Krieviju.
Zviedrija	Ēriks XIV Vāsa (1560. – 1568.)	• sniedz palīdzību – iesaistās Livonijas karā, atsaucoties uz Ziemeļigaunijas bruņinieku aicinājumu. • 1561. gadā Ziemeļigaunija nonāk Zviedrijas pakļautībā.
Zviedrija	Johans (Juhans) Vāsa (1568. – 1592.)	• apprecējās ar Sigismunda II māsu Katrīnu Jagellonu, • izveidojas Polijas – Lietuvas savienība pret Krieviju.
Dānija	Hercogs Magnuss	• pārvaldīja Kurzemes un Sāmsalas bīskapijas, • apprecējās ar Krievijas cara Ivana IV brāļa meitu, • dzīves nogali pavadīja Piltenes novadā – Kurzemes bīskapijas zemēs, • pasludināja sevi par Livonijas karali.

Livonijas kara sekas

- beigusi pastāvēt Livonijas valsts,
- pēckara periodu līdz 1600 dēvē par “poļu laikiem”,
- katoļticības pozīciju nostiprināšana,
 - Livonijas teritoriju sadala Polija – Lietuva un Zviedrija,
 - Izveidojas Kurzemes – Zemgales un Pārdaugavas hercogistes,
 - Smagi postījumi karadarbības skartajos novados.

Teritoriālās izmaiņas:

*Ziemeļigaunija – Zviedrijai. Igaunijas Hercogiste.
Sāmsala – Dānijas province.*

Vidzeme, Latgale, Dienvidigaunija, Centrālā Igaunija, Rīga – Pārdaugavas hercogiste. Polijas – Lietuvas province.

Kurzemes un Zemgales hercogiste – Polijas – Lietuvas vasaļvalsts.

Grobiņas apgabals – Prūsijas hercoga īpašums.

Kurzemes bīskapijas zemes – līdz 1583. gadam hercoga Magnusa valdījums (1583. – 1585. – Dānijas valdījums, 1585. – 1611. Polijas Lietuvas valdījums, 1611. gadā iekļāta Prūsijas hercogam.)

Livonijas kara hronoloģija

gadi	notikumi
1558.	- Krievu karaspēka iebrukums Livonijā. - Krievu – tatāru spēki ieņem Narvu un Tartu.
1559.	- Livonijas ordenis lūdz palīdzību Polijas – Lietuvas valstij. - Gothards Ketlers kļūst par hercogu. - Sāmsalas un Kurzemes bīskapija tiek pārdotas Dānijai.
1560.	2. augustā Ērgemes kauja. Livonijas ordenis tiek sakauts. Okupēta Alūksne un Vīlande. - Ketlers iekļā Grobiņas novadu Prūsijas hercogam. - Karā pret krieviem Livonijas karā iesaistās Lietuva.
1561.	- Livonijas valstis beidz pastāvēt. - Livonijas ordenis un Rīgas arhibīskaps pakļaujas Polijas – Lietuvas karalim.

	• Gothards Ketlers Kurzemes – Zemgales hercogs. • Rīga iegūst neatkarību. 1561. - 1581.
1562.	Livonijas karā iesaistās Dānijas hercogs Magnuss un Zviedrija. Ketlers tiek apstiprināts par hercogu un Pārdaugavas administratoru.
1564.	Krievu armija laupa Vidzemē.
1566.	Pārdaugavas province tiek pievienota Lietuvai kā Pārdaugavas hercogiste. Tiek likvidēta Rīgas arhibīskapija, kas uz to brīdi jau nepastāvēja.
1567.	Kurzemes landtāgs aizliedz zemniekiem turēt ieročus, medīt meža zvērus un tirgoties ar alu.
1570.	Dānijas hercogs Magnuss tiek kronēts par Livonijas karali.
1577.	Krievu karaspēks laupa Vidzemē. Cēsu aizstāvji uzspriecinās Cēsu pili.
1578.	Zviedri uzbrūk krievu karaspēkam.
1581.	Rīga nonāk Polijas – Lietuvas pakļautībā. Rīdzinieki zvēr uzticību Stefanam Batorijam.
1582.	Polija – Lietuva noslēdz mieru ar Krieviju.
1583.	• Krievijas – Zviedrijas miera līgums. • Beidzas Livonijas karš. • Sākas Polijas – Lietuvas karš par Piltenes apgabalu.

Polija un kalendāra nemieri.

Poļi Pārdaugavas hercogistē centās atjaunot katolicismu, piespiežot pat lepni luterticīgo Rīgu atkal uzņemt katoļu priesterus un mūkus. Katolicisms tika atjaunots arī Vidzemes un Latgales laukos. Īpaši aktīvi darbojās Jezuītu mūku ordenis. 1584. – 1589. gadā Rīgā notika **Kalendāra nemieri**, kuru iegansts bija vēl šodien lietotā pāvesta Gregora kalendāra ieviešana. Šī kalendāra ieviešanā saskatīja katoļu ietekmi. cēloņi bija arī partiju cīņa pašā Rīgā, neapmierinātība ar Polijas karaļa un rātes varu. Nemieri beidzās ar stiprāko – Polijas un rātes – uzvaru.

Zemnieku stāvoklis.

Agrārajā jomā poļu vietvalžu uzdevums bija atjaunot kara izpostīto saimniecību. Šis uzdevums pakāpeniski īstenojās, palielinoties zemnieku skaitam, augot lauku ražībai. Vienlaikus zemnieku tiesības samazinājās: muižnieki paplašināja savas muižas uz zemnieku zemju rēķina un apstrādāja tās ar zemnieku darbaspēku kļaušu kārtībā. Zemniekiem bija jāpārcieš poļu algotņu un karavīru sirojumus. Viņi laupīja, jo algu saņēma neregulāri.

Muižniecības patvaļa.

Vienlaikus tika juridiski nostiprināti dzimtbūšanas pamati. Muižnieki mēdza atsaukties uz Polijas karaļa *Sigismunda II Augusta žēlastības grāmatu*, kura muižniekiem ļāva brīvi rīkoties ar lēņu muižām, spriest tiesu pār dzimtļaudīm, aizliegt pārsūdzēt karaļa tiesā vietējo tiesu spriedumus. Kaut gan nav īsti skaidrs, vai šo dokumentu karalis tiešām parakstījis, tomēr tas plaši lietots praksē. Savukārt Rīgas jurists D. Hilhens 16. gadsimta beigās izstrādāja tiesību kodeksa projektu, kas pasludināja zemnieku un viņa zemi, un mantu par muižnieka īpašumu, pielīdzinot zemniekus senās Romas laika vergiem. Kaut arī šo kodeksu neapstiprināja Polijas Seims, muižniecība tā normas lietoja praksē. Tas nozīmēja, ka Latvijā jau pastāvēja dzimtbūšana.

Laikaposms starp Livonijas karu un Poļu – Zviedru karu. 1583. – 1600.

<i>gadi</i>	<i>notikumi</i>
1583.	<i>Beidzas Livonijas karš.</i>
1584.	<i>Kalendāra nemieri Rīgā. Protesti turpinās līdz 1589. gadam.</i>
1585.	<i>Pirmā iespiestā grāmata latviešu valodā, kas saglabājusies līdz mūsdienām. (Viļņā izdots Pētera Kanīzija katoļu katehisma tulkojums)</i>
1588.	<i>Rīgā sāk darbu N. Mollīna tipogrāfija.</i>

Hronoloģija. 17. gadsimts

<i>gadi</i>	<i>notikumi</i>
1600. - 1629. 1635.	<i>Polijas – Lietuvas un Zviedrijas cīņa par kundzību bijušajā Livonijā.</i>
1605.	<i>17. septembrī notiek lielākā Polijas – Lietuvas un Zviedrijas kara kauja pie Salaspils (Salaspils kauja). Zviedri zaudē.</i>
1621.	<i>Zviedri Gustava II Ādolfa vadībā ieņem Rīgu.</i>
1626.	<i>7. janvāris – kauja pie Valles (Zemgalē). Zviedri sakauj poļus.</i>
1629.	<i>Altmarkas miers. Rīga un Vidzeme nonāk Zviedrijas valdījumā. Latgale Polijas – Lietuvas valstij.</i>
1632.	<i>Nodibina Tērbatas universitāti.</i>
1635.	<i>Štumsdorfas miera līgums starp Zviedriju un Polijas – Lietuvas valsti. Tiek apstiprināti Zviedrijas iekarojumi Baltijas jūras reģionā.</i>
1642.	<i>Kurzemes – Zemgales hercogistē līdz 1682. gadam valda hercogs Jēkabs.</i>
1649.	<i>Pirmā vēstures grāmata par latviešiem (Kurzemes superintendenta P. Einhorna "Historica Lettica").</i>
1654. – 1667.	<i>Karš starp Krieviju, Poliju, Zviedriju – saucamais Ziemeļu karš. Cieš Kurzemes hercogiste.</i>
1656.	<i>Krievu karaspēks ieņem Daugavpili, kas paliek krievu varā līdz 1657. gadam. Augusts – oktobris: krievu cara Alekseja Mihailoviča karaspēks aplenc Rīgu.</i>
1657.	<i>19. jūnijs – kauja pie Valkas. Zviedru armija sakauj krievu karaspēku</i>
1658.	<i>Zviedri ieņem Jelgavu un sagūsta hercogu Jēkabu. Karapulki posta Latvijas novadus.</i>
1660.	<i>Olivas miera līgums, pēc kura Polijas – Lietuvas valsts Zviedrijai atdod Vidzemi. (atsakās no pretenzijām uz to)</i>
1661.	<i>Kerdes (Kardisas) miera līgums starp Krieviju un Zviedriju. Krievi atsakās no iekarojumiem Vidzemē.</i>
1680.	<i>Sāk iznākt pirmais laikraksts Rīgā – "Rigische Novellen".</i>
1681.	<i>Muižu redukcijas sākums Vidzemē.</i>
1685.	<i>Publicēta Bībele latviešu valodā – tulkojis E. Gliks.</i>

Zviedrijas vara Vidzemē (1629 – 1721)

Polijas – Zviedrijas karš.

Ar 17. gadsimtu cīņa par kundzību pie Baltijas jūras ieguva jaunu pavērsienu. No 1600. gada līdz 1629. gadam norisinājās Polijas – Zviedrijas karš, kas bija ļoti postošs Vidzemei. Kopš 1621. gada faktiski, bet kopš 1629. gada **Altmarkas pamiera** arī

juridiski *daļa Daugavas labā krasta un Rīga pārgāja Zviedrijas rokās*. Šī teritorija ir tagadējā **Vidzeme**. Polijai palika zemes uz Dienvidiem no Aiviekstes, ko tagad pazīstam ar Latgales nosaukumu, bet kuru toreiz dēvēja par **Inflantiju**.

Rīga un Vidzeme Zviedrijai bija ļoti vērtīgs un nozīmīgs īpašums. Pēc iedzīvotāju skaita Rīga bija lielākā Zviedrijas pilsēta, nozīmīgākais un ienesīgākais tirdzniecības centrs.

Administratīvā ziņā latviešu apdzīvotie apgabali Rīgas guberņā ietilpa Rīgas un Cēsu apriņķos. **Vidzemes muižnieku sapulce – landtāgs** – ieguva nozīmīgas oficiālas iestādes statusu, tā viedokli uzklaušīja ģenerālgubernatori un karaļi. Atšķirībā no Livonijas landtāgiem, kur bija pārstāvēti bīskapi, ordenis, vasaļi un pilsētas, šeit pulcējās tikai muižnieki.

Zemnieku stāvoklis.

Kaut gan pašā Zviedrijā dzimtbūšana nepastāvēja, Vidzemē tā netika atcelta. Zemnieku stāvoklis turpināja pasliktināties. Karš un mēra epidēmijas bija mazinājušas iedzīvotāju skaitu. Pēc kara ap 50% zemnieku sētu bija iznīcinātas, daudzviet arklus zirgu vietā vilka cilvēki. Tika ieviesta jauna valsts nodeva – staciņš – karaspēka uzturēšanai. Pieauga muižniekiem maksājamo nodevu un atstrādājamo klaušu dienu skaits. Tas viss veicināja zemnieku bēgšanu, un Zviedrija pēc landtāgu lūgumiem apstiprināja likumdošanu par zemnieku piesaistīšanu muižai.

Landrāti.

1643. gadā landtāgiem atļāva ievēlēt sešus (vēlāk 12) landrātus – zemes padomniekus, kuru uzdevums bija piedalīties Vidzemes pārvaldē un aizstāvēt muižniecības intereses. Landrātu uzskatus Landtāga priekšsēdētājs – landmaršals – paziņoja ģenerālgubernatoram. Muižniecības ietekme tādējādi vēl pastiprinājās. 1668. gada policijas noteikumi paredzēja, ka visi dzimtcilvēku bērni un audzubērni, kā arī visi, kas apmetušies uz dzimtmuižnieka zemes, ir dzimtcilvēki. Zemniekiem ar savām klaušām un nodevām bija jāsedz dzimtkunga parādi, ja tiesas spriedums nodeva tos dzimtkunga kreditora rokās.

Tomēr tautas atmiņā saglabājusies un vēsturnieku darbos atspoguļots priekšstats par „labajiem zviedru laikiem”. Tam ir vairāki iemesli.

Pirmkārt, zviedru laiki neapšaubāmi bija labāki par krievu laikiem, kas tiem sekoja. Otrkārt, zviedru laiki saistījās ar noteiktu stabilitāti un pakāpenisku ekonomisku atlabšanu. Treškārt, zviedru valdīšanas laikā valdība centās veikt noteiktas reformas.

Zviedru reformas.

Kopš 1632. gada muižnieki vairs nevarēja patvaļīgi tiesāt zemniekus, jo kriminālās un civilprāvas pārņēma tiesas. Muižnieki gan drīkstēja sodīt savus zemniekus tā saucamajā mājas pārmācības kārtībā („kā tēvs soda bērnus”) ar miesassodiem.

Lai gan likums ierobežoja miesassoda apmērus, praksē tie bieži izvērtās par nežēlīgu pēšanu līdz nāvei.

Muižu redukcija.

17. gadsimta 80. gados karalis Kārlis XI veica tā saukto muižu redukciju, pārņemot atkal valsts īpašumā viņa priekšgājēju izdālāto zemi. *Apmēram 80% Vidzemes nonāca karaļa īpašumā*. to iznomāja vai pārvaldīja iecelti pārvaldnieki, kuriem tagad bija stingrāk jāievēro karaļa likumi. Taisnība, atņemtās muižas bieži vien iznomāja tiem, kas bija to īpašnieki līdz redukcijai.

Tika izdarīta arī „lielā arkla revīzija”, novērtējot zemnieku zemi un nosakot vērtībai atbilstošas fiksētas nodevas, ko valsts zemes nomnieks vai pārvaldnieks nedrīkstēja patvaļīgi paaugstināt. Nomniekiem aizliedza patvaļīgi pārdot vai sodīt zemniekus. Zemnieki ieguva tiesības sūdzēties par pārmērīgām nodevām, netaisnīgu tiesu. Taču pirmās sūdzības instance bija pats pāridarītājs nomnieks vai pārvaldnieks. Atsevišķi drošminieki reizēm nonāca līdz pat augstākajai instancei, ar laivu šķērsojot jūru, lai sūdzētos paša karaļa galmā.

Muižu redukcija un karaļa Kārļa XI ideja par dzimtbūšanas atcelšanu satracināja muižniecību. 1694. gadā karalis likvidēja arī landrātu kolēģiju jeb zemes padomi. Par muižnieku varoni ilgstoši uzskatīja Johanu Reinholdu Patkulu (1660 – 1707), kurš par pretošanos karaļa likumiem tika sodīts ar nāvi.

Tālāko reformu attīstību izjauca Ziemeļu karš.

Kultūras dzīve.

Kultūras ziņā zviedru laikiem raksturīga aktīva luterāņu baznīcas darbība Vidzemē. Tūlīt pēc Vidzemes iekarošanas zviedri padzina katoļu garīdzniecību. Luterāņu darbībai bija divējāds raksturs. No vienas puses, luterāņu mācītāji apkaroja juku laikos atkal sazēlušos senlatviešu ticējumus, rīkoja raganu prāvas. tomēr šajā laikā vācu mācītāji deva arī ieguldījumu arī kultūras attīstībā. Mācītājs **G. Mancelis** (1593 – 1654) Kurzemē izdeva latviešu valodas vārdnīcu un sprediķu krājumu. K. Fīrekers (1615 – 1684) tulkoja reliģisko dzeju. Latviešu mācītājs J. Reiters (1632 – 1695/97?) mēģināja tulkot Bībeli. Tomēr par izcilāko šī perioda darbinieku uzskata Alūksnes mācītāju **Ernestu Gliku** (1652 – 1705), kurš faktiski ir *Bībeles pirmā latviešu tulkojuma autors*. Šīs Bībeles tulkojums liciis pamatu latviešu literārajai valodai. 17. gadsimta beigās palielinājās latviešu lasītprātēju skaits. To noteica *draudzes skolas rašanās Vidzemē*, ko sekmēja zviedru valdība. E. Glikas dibinātā draudzes skola sagatavoja daudzus latviešu skolotājus.

1632. gadā *Tērbatā izveidoja augstskolu* Academia Gustavina, kā vēlāk kļuva par Tērbatas (Tagad Tartu) universitāti. 19. gadsimtā tai bija liela nozīme latviešu inteliģences veidošanā.

Rīga.

Rīgas pilsēta zviedru laikos stingri maksāja augošos nodokļus un muitu. Katru gadu Rīgas ostā piestāja vairāki simti kuģu. Turpinājās Rīgas starpnieka funkcijas tirdzniecībā starp Austrumiem un Rietumeiropu.

Kaut gan Rīgā uzturējās zviedru ģenerālgubernators un garnizons, Rīgas rāte saglabāja plašas pašpārvaldes tiesības. Tās bagātība un fakts, ka pilsēta aizdeva naudu Zviedrijas karaļiem, ļāva novērst Rīgas pašpārvaldes ierobežošanu.

Pašā pilsētā nomnieku opozīcija (tirgotāji un amatnieki) vairs nespēja radīt draudus rātes un patricināta varai. Turpinājās jau 16. gadsimtā sākušās pārmaiņas amatnieku cunftu iekārtā. *Vācu amatnieku cunftes norobežojās no nevācu cunftēm*. Cunftu ietvaros meistarū mācekļiem un zeļļiem bija arvien grūtāk kļūt par pilntiesīgiem meistariem.

Zviedru vara Vidzemē.

Pēc Poļu – Zviedru kara 1629. gada Vidzeme tiek iekļauta Zviedrijas sastāvā
Zviedru Vidzemes uzbūve un pārvalde

Zviedru Vidzeme	Karalis
<i>Aprinķi – Rīgas, Cēsu, Tērbatas, Pērnavas.</i>	<i>Ģenerālgubernātors</i>

Pilsnovads	Gubernatori – Rīgas un Igaunijas
Muiža	Apriņķu priekšnieki

Svarīgākie fakti:

- Nostiprina luterāņu baznīcu
- 1632. gadā nodibina Tērbatas universitāti (karaļa Gustava II Ādolfa akadēmiju, Rīgā tiek atvērts licejs
- Georgs Mancelis sastāda pirmo latviešu valodas vārdnīcu "Lettus"
- Ernsts Gliks pārtulko Bībeli latviešu valodā
- Jānis Reiters – pirmais latviešu zinātnieks
- Notiek muižu redukcija – muižnieku rīcībā nodoto valsts zemju atsavināšana (zemi atņēma muižniekiem, kuri nevarēja pierādīt savas likumīgās tiesības uz īpašumu); tiek ieviestas vaku grāmatas, kurās ierakstīja nodevu apjomu; leidnieki – no muižas darbiem atpirkušies zemnieki.
- Aptuveni 80% Vidzemes muižu pārgāja Zviedrijas kroņa īpašumā
- Tiek veicināta izglītības un saimnieciskā darbība.
- Baznīcu draudzes organizēja skolas, kur zemnieku bērni ieguva izglītību

Kurzemes hercogiste Ketleru laikā (1562 – 1737)

Hercogs Gothards

1562. gadā pēdējais *Livonijas ordeņa mestrs* Gothards Ketlers kļuva par Lietuvas dižkunigaiša vasali un Kurzemes un Zemgales hercogu. Pēc Polijas un Lietuvas apvienošanās 1569. gadā Kurzemes hercogiste kļuva par Polija – Lietuvas vasaļvalsti. Gothards pārvaldīja hercogisti līdz 1587. gadam. Hercogistes galvaspilsēta vispirms bija Kuldīga, vēlāk Mītava (tagad Jelgava).

Hercogi nekontrolēja gluži visu Kurzemes teritoriju, jo bijusī nelielā Kurzemes bīskapijas teritorija piederēja dažādiem valdniekiem (dāņu princim, Prūsijas hercogam, tieši Polijas karalim).

1570. gadā Ketlers parakstīja t.s. Gotharda privilēģiju, ar kuru muižnieku lēņi tika pārvērsti par privātpašumiem, atbrīvojot muižniekus no visiem pienākumiem, izņemot karadienestu. Viņiem piešķīra tiesas varu pār zemniekiem, ieskaitot tiesības piespriest nāvessodu.

Pēc Gotharda nāves sāka valdīt viņa dēli, kuri 1596. gadā sadalīja hercogisti: Kurzemi pārvaldīja Vilhelms, bet Zemgali – Frīdrihs. Taču 1616. gadā pēc asa konflikta ar muižniekiem Kurzemes hercogs Vilhelms tika atzīts par vainīgu muižnieku opozīcijas līderu brāļu Noldu nāvē. Polijas karaļa komisija visu hercogisti nodeva otram Gotharda Ketlera dēlam – Zemgales hercogam Frīdriham.

Valdības formula un muižniecības nostiprināšanās.

1617. gadā Kurzemei izstrādāja jaunu pārvaldes kārtību – Valdības formulu. Tika izveidota hercoga padome, kurā vairākumā bija muižnieku pārstāvji. Šī institūcija daudzos gadījumos bija ietekmīgāka par hercogu. Ik pēc diviem gadiem bija jāsasauc muižniecības pārstāvju (nevis visu muižnieku kā Vidzemē) sapulce – landtāgs.

Tādējādi hercoga vara Kurzēmē bija ierobežota, bet Kurzemes hercogiste bija savdabīga „muižnieku republika”. Īsts noteicējs hercogs bija tikai sev piederošajās muižās, kas veidoja apmēram trešo daļu no Kurzemes zemes.

Zemnieku tiesiskais un ekonomiskais stāvoklis labāks bija hercoga muižās, kur kļaušu un nodevu apjomi bija fiksēti, turpretī citur tie turpināja augt. Daudzi privātpašnieki savās muižās turēja karātavas. Par atkārtotu bēgšanu no īpašnieka zemniekiem varēja nocirst kāju.

Hercogs Jēkabs un saimnieciskais uzplaukums.

1642. – 1682.g. Kurzēmē valdīja hercogs **Jēkabs Ketlers**. Šo periodu uzskata par *hercogistes ziedu laikiem*. Jēkaba ekonomiskā politika veicināja rūpniecības un tirdzniecības attīstību un sekmēja ienākumu pārsvaru pār izdevumiem. Jēkabs dibināja rūpniecības uzņēmumus – dzelzs un vara lietuves, pulvera dzirnavas, kokzāģētavas, vilnas vērptuves, linu austuves, darvas dedzinātavas, kaļķa cepļus utt., pat divas *kuģu būvētavas (Ventspilī un Kuldīgā)*.

Hercogistē izveidojās tirdzniecības un pat kara flote, kas peldēja ar hercogistes karogu – melns vēzis sarkanā laukā. Attīstījās Kurzemes ostas – Ventspils, Liepāja un Sakasleja.

Kurzemes flote kļuva par nopietnu konkurenti Holandes tirdzniecības kuģiem.

Hercogistes eksports – rūpniecības preces, labība, kokmateriāli, darva – deva milzu ienākumus, jo Eiropā pēc ilgstošiem kariem bija liels pieprasījums pēc precēm, it īpaši pēc labības. Labību tālākpārdošanai hercogs Jēkabs iepirka arī Lietuvā.

Hercogistes imports turpretī tika ierobežots, aizliedzot ievest amatniecības izstrādājumus pat no Rīgas un Vidzemes. Tādējādi ārējās tirdzniecības bilance bija pozitīva, hercogistē uzkrājās nauda.

Kolonijas.

Hercoga Jēkaba valdīšana ir unikāla tajā ziņā, ka Kurzemei piederēja divas kolonijas

– **Andreja sala** Gambijas upes grīvā Āfrikas rietumos un **Tobago sala**

Dienvidamerikas ziemeļos. Tobago salā pat nodibinājās kurzemnieku kopiena Jaunkurzeme.

Hercogistes kuģi no Gambijas atgriezās ar kafiju, zilonkaulu. Hercogs Jēkabs nodarbojās arī ar vergu tirdzniecību – melnos vergus veda no Āfrikas uz Tobago, no kurienes ievada cukuru, tabaku, piparus, kakao u.c.. Tomēr vājā Kurzeme nespēja ilgi saglabāt kolonijas, kuras drīz pārgāja spēcīgāku valstu pakļautībā.

Ketleru dinastijas sairšana.

Smagu triecienu hercoga Jēkaba plāniem deva varenie kaimiņi – zviedri. 1658. gadā Zviedrijas armija ieņēma Jelgavas pili un divus gadus noturēja gūstā Jēkabu. Kad pēc tam Jēkabs atgriezās valstī, Kurzeme bija izpostīta, hercoga līdzšinējais darbs gājis zudumā. Lai gan Jēkabs ar sev raksturīgo enerģiju ķērās pie hercogistes atjaunošanas, šis darbs vairs neveicās.

Pēc Jēkaba nāves Kurzemē valdīja viņa dēls Frīdrihs Kazimirs. Viņam piemita tieksme uz greznību, dārgu galmu un izpriecām. Tādēļ viņš ātri ieslīga parādos, to dzēšanai pārdodot fabrikas un ieķīlājot hercoga muižas. Ieķīlāto muižu ieguvēji varēja no svešiem zemniekiem izspiest visu līdz pēdējām, nerūpējoties par to tālāko likteni. Pēc Frīdriha Kazimira nāves vara Kurzemē arvien vairāk pārgāja hercoga padomes un landtāga rokās.

Subates luterāņu baznīcas interjers. (1685.g.) (Foto R. Ķipurs 2012)

Krievijas ietekmes pastiprināšanās.

1710. gadā hercogs Frīdrihs Vilhelms – Jēkaba mazdēls – apprecējās ar Krievijas cara Pētera I brāļa meitu Annu, taču atceļā no kāzu svinībām Pēterburgā jaunlaulātais nomira. Par hercogistes pārvaldnieku – reģentu – kļuva *tēvocis Ferdinands*, pēc kura nāves 1737. gadā Ketleru dinastija izbeidzās. Ferdinads savā valdīšanas laikā Kurzemē nemaz neieradās.

Hercoga Frīdriha Vilhelma atraitne Anna dzīvoja Jelgavā, bet viņas interešu aizstāvībai tur uzturējās Krievijas armijas garnizons. Neskatoties uz Polijas un Prūsijas pretdarbību, Krievijas ietekme šeit turpināja augt, it īpaši pēc tam, kad Anna ieņēma Krievijas troni 1730. gadā. Krievijas sūtnis faktiski bija visietekmīgākā persona Kurzemē.

Ketleru dinastijas laikā Kurzemei nācās pārdzīvot daudz posta un nestabilitātes. To postīja Livonijas karš, Polijas – Zviedrijas kari, ziemeļu karš un 1710. gada lielā mēra epidēmija.

Latvijas teritorija 17. gadsimtā.

Kurzemes - Zemgales hercogiste

Kurzemes – Zemgales hercogiste tiek izveidota Livonijas kara laikā 1561. gadā. Hercogiste ir politiski atkarīga no Polijas – Lietuvas valsts. Teritorija nebija vienota, jo Grobiņas apgabals piederēja Prūsijai, bet Piltenes apgabals – Dānijai (līdz 17. gadsimtam).

Hercogu vara bija nosacīti vāja. Muižniecība centās panākt savas privilēģijas, lielāku varu pār zemniekiem, izmantojot hercoga un Polijas – Lietuvas karaļa

nesaskaņas. Hercogs bija bieži spiests piekāpties muižnieku prasībām, kas noveda pie dzimtbūšanas nostiprināšanās.

Hercogistes teritoriālā uzbūve.

<i>Polijas – Lietuvas valsts</i>
<i>Kurzemes – Zemgales hercogiste</i>
<i>Apriņķi – Kuldīgas, Tukuma, Jelgavas, Sēlpils</i>
• <i>Hercoga – domēnes, muižas, pilsētas.</i> • <i>Kurzemes muižniecības muižas.</i> • <i>Kuršu ķoniņu īpašumi.</i>

Hercogistes pārvalde

<i>Polijas –Lietuvas Seima</i>
<i>Hercogs</i>
<i>Kurzemes landtāgs – zemes sapulce</i>

Kurzemes – Zemgales hercogi

<i>laiks</i>	<i>hercogs</i>	<i>raksturojums</i>
1562. – 1587.	Gothards Ketlers	<i>Pēdējais Livonijas ordeņa mestrs, pirmais Kurzemes – Zemgales hercogs.</i>
1587. – 1642.	Frīdrihs Ketlers	<i>Pēc Gotharda nāves valda Zemgalē un Sēlijā. Uzturās Jelgavā.</i>
1587. – 1617.	Vilhelms Ketlers	<i>Pēc Gotharda nāves valda Kurzemē un par savu sēdekli izvēlās Kuldīgu.</i>
1642. – 1682.	Jēkabs Ketlers	<i>Veicināja hercogistes uzplaukumu. Veiksmīga ekonomiskā politika.</i>
1682. – 1698.	Fridrihs Kazimirs Ketlers	<i>Liepājas ostas izbūve. Tiek zaudētas kolonijas un Jēkaba atjaunotā flote. Jezuītu darbība Jelgavā.</i>
1698. – 1711.	Fridrihs Vilhelms Ketlers	<i>Varas mantošanas brīdī ir nepilngadīgs. Tika nodibināta aizbildņu padome, lai gan reālo varu saglabāja viņa tēvocis Ferdinands. Hercogiste iesaistās Ziemeļu karā. Kara rezultātā hercogiste pakļauta Krievijas politiskajām iegribām.</i>
1711. – 1737.	Ferdinands Ketlers	<i>Dzīvoja Dancigā un hercogisti pārvaldīja ar vēstulju palīdzību. Mirst neatstājot mantinieku.</i>
1737. – 1769.	Ernsts Johans Bīrons	<i>Krievijas imperatoras Annas Ivanovnas favorīts. Ilgu laiku pavadīja Krievijas galmā un arī izsūtījumā. Zemgales piļu celtniecība.</i>
1758. – 1763.	Saksijas karalis Kārlis Kristiāns Jozefs, Polijas	<i>Veica hercogistes saimniecības novērtējumu. Uzbūvēja dzelzs cepli Uguņciemā.</i>

	karaļa Augusta III dēls.	
1769. – 1795.	Pēteris Bīrons	<i>Jelgavā nodibina augstskolu. Muižniecības opozīcija spieda hercogu parakstīt aktu par hercogistes iekļaušanos Krievijas impērijā. Hercogiste kļūst par Krievijas guberņu.</i>

Kurzemes – Zemgales hercogiste hercoga Jēkaba Ketlera laikā

1642. – 1682.

- Paaugstina lauksaimniecības ražošanas līmeni kroņa muižās. Lauksaimniecības produktu eksports.
- Tiek ieviesta merkantīlisma politika.
- Dibina manufaktūras.
- Izveido kuģu būvētavas Ventspilī un Kuldīgā.
- Izveido tirdzniecības floti – ostas Ventspilī, Liepājā, Sakā.
- Nopērk kolonijas Gambijā (Andrejsala) Āfrikā un Tobāgo salu Dienvidamerikas piekrastē.

Latgale 17. gadsimtā.

Pēc 1629. gada Latgale palika Polijas sastāvā. Tajā uzvarēja katolicisms, pat vācu muižniecība palika poliska un katoliska. Polijas karaļa varas vājums deva muižniekiem plašas tiesības.

17. gadsimtā Latgalē nostiprinājās dzimtbūšana ar zemnieku piesaistīšanu muižniekiem. Latgales zemnieki pildīja un maksāja nodevas naudā un ar lauksaimniecības ražojumiem. Tā sauktie kļaušu zemnieki pārsvarā pildīja kļaušas, bet *čina* zemnieki lielākoties maksāja nodevas.

Smagas nastas bija tādi pienākumi kā muižas ražojumu vešana pārdošanai uz Rīgu vai Viļņu, kā arī ārkārtējie un itin bieži nodokļi Polijas valdībai. Tas viss kavēja Latgales saimniecības attīstību, un tā arvien vairāk atpalika no Vidzemes un Kurzemes.

Tādējādi visā Latvijā jau bija nostiprinājusies dzimtbūšana, auga zemnieku kļaušas un nodevas, tautas dzīvo spēku grāva nemitīgie kari un epidēmijas, bet pati *tauta faktiski bija sašķelta trijās daļās*.

Tajā paša laikā pirms Ziemeļu kara parādījās garīgā literatūra latviešu valodā, sāka veidoties skolas. Zviedru laiki Vidzemē ļāva parādīties perspektīvam turīgu saimnieku slānim, no kuriem daži spēja pat atpirkties no kļaušām.

Pārdaugavas hercogiste. Poļu Latgale

Pārdaugavas hercogisti izveidoja 1561. gadā. Tajā ietilpa daļa Igaunijas teritorijas un zemes Daugavas labajā krastā – Vidzeme un Latgale.

Pārdaugavas hercogistes uzbūve un pārvalde.

<i>hercogiste</i>	<i>gubernators</i>
<i>Apgabali – Pērnavas, Tērbatas, Cēsu.</i>	<i>vaivadi</i>
<i>pagasti</i>	<i>Stārasti (šķilteri)</i>

Svarīgi fakti:

- Polijas – Lietuvas valdīšanas laikā notiek aristokrātijas – muižnieku pārpoļošana un katoļu baznīcas aktīva darbība – kontreformācija.
- Latgales teritorijā aktīvi darbojās dažādi katoļu mūku ordeņi – jezuīti, cistercieši.
- Pēc Polijas – Zviedrijas kara (1629) Vidzeme un Igaunijas teritorija nonāca Zviedrijas pakļautībā. Latgales teritorija palika poļiem.
- Polijai – Lietuvai piederošo Latgali sauca par Livonijas vaivadiju jeb Inflantiju.
- Latgales teritorijā sāka būvēt daudzas katoļu baznīcas – Aglonas, Pasienas, Varakļānu un citas.
- 18. gadsimtā, Inflantijas vaivadi, grāfi Plāteri veicināja saimniecības un kultūras uzplaukumu Krāslavā. Viņu plānos bija Krāslavu padarīt par Latgales katoļu garīgo centru, bet tam patraucēja Polijas – Lietuvas dalīšana 1772. gadā.
- Latgalē pēc poļu parauga pastāv ciemu sabiedrība. Ir kopēji lauki, kas sadalīti šņorēs. Zeme pieder bagātajiem poļu muižniekiem – magnātiem, kuru zemi apsaimnieko apsaimnieko sīkmuižnieki – šlahtiči. Zeme dalās muižas zemēs un gobas zemēs.
- Latgale līdz 1772. gadam ir Polijas – Lietuvas province, kad to pievieno Krievijas impērijai.

Latvija Krievijas impērijā 1721. – 1917.

Latvijas pievienošana Krievijas impērijai.

Jau Livonijas kara laikā 16. gadsimtā izpaudās Krievijas tieksme sasniegt Baltijas jūru. Šādus mēģinājumus turpināja arī Ivana IV pēcteči. 17. gadsimta beigās Krievijas troni ieņēma Pēteris I, kura valdīšanas laikā Krievijas ārējā un iekšējā politika kļuva ļoti aktīva. Tad arī Latviju sāka varmācīgi pievienot Krievijas impērijai.

Tas notika četros etapos: Vidzemi Krievijas impērija iekaroja 1710. (1721) gadā, Latgali pievienoja 1772. Gadā un Kurzemi 1795. gadā.

Ziemeļu karš.

1700. gadā Krievijas, Dānijas un Polijas apvienotie spēki sāka uzbrukumu Baltijas reģionā līdz šim valdījušajai Zviedrijai. Sākās Ziemeļu karš. Sākumā Krievijas armijai neveicās, taču visai drīz tā sāka gūt panākumus.

Vidzemē iebruka Krievijas karaspēks, nodarot milzīgus postījumus, aizdzenot gūstā un slepkavojot cilvēkus.

1705. gadā feldmaršals Šeremetjevs rakstīja ziņojumu cāram, ka „ienaidnieka zemē vairs nav ko postīt”.

Iedzīvotāju situāciju vēl pasliktināja 1710. gada mēra epidēmija.

1710. gada jūlijā pēc 8 mēnešus ilga ielenkuma bads un mēris piespieda Rīgu padoties Krievijai.

Ništates miera līgums.

1721. gadā Rīgas, Vidzemes un Ziemeļigaunijas pievienošanu Krievijai fiksēja Ništates miera līgums ar Zviedriju. Tajā noteikti arī Vidzemes muižniecības padošanās noteikumi: cārs Pēteris apstiprināja *Sigismunda II Augusta privilēģiju* un atdeva atpakaļ redukcijas laikā vācu muižniekiem atņemtās muižas. Savukārt Landrātu kolēģija ieguva ļoti lielu nozīmi Krievijas Vidzemes guberņas pārvaldē. 1772. gadā Eiropas lielvalstis Prūsija, Austrija un Krievija dalīja novājināto Poliju. Citu teritoriju vidū arī Latgali pievienoja Krievijas impērijai. Kopš 1802. gada tā ietilpa **Vitebskas guberņā**.

Hercogs Ernsts Bīrons un Kurzeme.

Pēc pēdējā Ketlera nāves par Kurzemes hercogu kļuva carienes Annas – Kurzemes hercoga atraitnes – favorīts **Ernsts Bīrons** (valdīja līdz 1769. gadam), galma virskambarkungs, kas bija cēlies no Kurzemes. E. Bīronam un arhitektam B. Rastrelli jāpateicas par **Rundāles** un Jelgavas pils celtniecību Kurzēmē. Pēc Annas nāves un Elizabetes galma apvērsuma Bīrons tika izsūtīts.

Tikai 20 gadus vēlāk Katrīna II atļāva Ernstam Bīronam atgriezties Kurzēmē.

Tādējādi Kurzeme Ernsta Bīrona un viņa dēla **Pētera Bīrona** valdīšanas (1769 – 1795) laikā faktiski bija Krievijas ietekmes sfērā. Polija un Prūsija diplomātisko cīņu par Kurzemi bija zaudējušas.

1783. gadā arī Sloku un Rīgas jūrmalu bez hercogistes piekrišanas pievienoja Krievijai.

1795. gadā Polijas trešās dalīšanas rezultātā visa Kurzeme tika pievienota Krievijas impērijai. Hercogs Pēteris Bīrons bija spiests akceptēt to kā notikušu faktu pēc tam, kad Kurzemes landtāgs Krievijas spiediena rezultātā bija vērsies ar lūgumu par pievienošanu Krievijas impērijai. *Hercogiste kļuva par Kurzemes guberņu.*

Tādējādi latviešu nācijas apdzīvotā teritorija bija nonākusi Krievijas sastāvā. Tomēr Kurzemes un Vidzemes guberņas kādu laiku bija ievērojami patstāvīgākas nekā pārējās impērijas guberņas. Tas izskaidrojams ar vācu aristokrātijas spēju pretoties Krievijas valdības sākotnēji ne sevišķi enerģiskajiem mēģinājumiem pielīdzināt šo teritoriju pārvaldi pārējās impērijas pārvaldei. Atsevišķos gadījumos mēdz runāt pat par Baltijas autonomiju Krievijas impērijā.

Rundāles pils. (foto R. Ķipurs 2012)

Latgales nošķirtība.

Latgale, ietilpdama Vitebskas guberņā, bija vāji saistīta ar pārējo Latviju. Tas noteica tās ekonomisko un kultūras nošķirtību. Arī Latgales agrārā attīstība atpalika. Situāciju pasliktināja Krievijas centieni apkarot katoļu baznīcu, padarīt Latgali pareizticību un krievisku. Tas ietekmēja Latgales attīstību un kavēja latviešu nācijas apvienošanos.

Aglonas bazilika (2012. foto R. Ķipurs)

Krievijas ekonomiskā politika Baltijā.

Rozena deklarācija

Agrārajā politikā Krievijas impērijas valdīšanas laikā notika dziļas pārmaiņas. 18. gadsimtā kungu vara pār zemniekiem bija praktiski neierobežota. Tā piemēram, 1739. gadā, atbildot uz cara valdības pieprasījumu, Vidzemes landrāts O. F. Rozens ķērās pie spalvas un sacerēja tā saucamo Rozena deklarāciju, kurā izklāstīja savus un Vidzemes muižniecības priekšstatus par muižnieku un zemnieku tiesībām.

Rozens norādīja, ka *zemnieki ir neierobežots muižnieku īpašums*, ko var dāvināt un pārdot. Katram muižniekam ir tiesības pieprasīt kļaušu darbu no zemniekiem neierobežotā apjomā, kā arī brīvi rīkoties ar visu zemnieku mantu.

Pirms tam tika atcelts arī likums, kas noteica, ka zemnieks, kurš divus gadus nodzīvojis Rīgā, var kļūt brīvs.

18. gadsimta otrajā pusē Eiropā risinājās rūpnieciskā revolūcija. Attīstījās rūpniecība, palielinājās pilsētu iedzīvotāju skaits, tāpēc pieprasījums pēc lauksaimniecības precēm bija liels un to cenas auga. Muižniekiem radās izdevība pārdot arvien vairāk un izdevīgāk. Tādēļ tie palielināja zemnieku kļaušas muižu saimniecībās, centās tās paplašināt. Izveidojās akorda kļaušu sistēma, kad zemnieks līdztekus savas saimniecības apstrādei un kļaušu darbiem bija spiests iekopt arī lielus muižu zemes

gabalus, bet ražu nodot muižniekiem. Zemnieki nespēja īsti apstrādāt savu zemi un grima nabadzībā. Bieži min piemēru par *zemnieku pelvmaizi*, kura degusi ugunī ar spilgtu liesmu. Zemnieki tika pakļauti nežēlīgiem miesas sodiem. Jāatzīmē, ka liela daļa no vācu muižnieku greznajām pilīm celtas tieši šajā laikā, kā arī 19. gadsimta pirmajā pusē.

1710.g. pēc 8 mēnešu aplenkuma Rīga padodas krievu karaspēkam.
 1721.g. Nīstades miera līgums paredz Vidzemes un Rīgas pievienošanu Krievijai. Beidzas Ziemeļu karš.
 1729.g. pirmie hernhūtiešu sludinātāji ierodas Vidzemē. Sāk darboties brāļu draudzes.
 1772.g. pēc Polijas dalīšanas Latgale nonāk Krievijas impērijas sastāvā.
 1774.g. izdota pirmā populārzinātniskā literatūra latviešu valodā – G. F. Stenders “Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas”.
 1775.g. hercogs Pēteris Bīrons Jelgavā nodibina akadēmisku ģimnāziju – *Academia Petrina*.
 1791.g. Johans Gotfrīds Herders aicina krāt un pētīt tautasdziesmas.
 1795.g. Kurzemes – Zemgales hercogisti pievieno Krievijas impērijai.
 1796.g. Leipciģā vācu valodā iznāk Vidzemes apgaismotāja Garlība Merķeļa grāmata “Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās”.

19. gadsimts

19. gadsimts pasaules vēsturē ir saistīts ar industriālo revolūciju, Lielās Franču revolūcijas sekām sabiedrībā, Napoleona kariem Eiropā, dažādu politisko partiju veidošanos Eiropā, pilsētu strauju attīstību un iedzīvotāju pieaugumu tajās. Uzplauka nacionālisms un romantisms, sabiedrību iekaroja marksisma, sociālisma un liberālisma idejas, Itālija un Vācija kļuva par vienotām valstīm. Pasaules lielvalstis sadalīja pasaules brīvās teritorijas – kolonijas un gadsimta beigās izveidojās divas politiskas savienības: Antante un Trejsavienība. Visi šie politiskie un kultūras notikumi ietekmēja Latvijas iedzīvotāju likteni.

19. gadsimts Latvijas teritorijā iezīmējas ar:

- Dzimtbūšanas atcelšanu,
- Jaunlatviešu kustību,
- Pilsētu un saimniecības uzplaukumu 19. gadsimta otrajā pusē,
- Rusifikācijas politiku Baltijas guberņās,
- Jaunās Strāvas darbību gadsimta beigās.

Zemnieku nemieri un dzimtbūšanas atcelšana.

Latviešu zemnieki nebija mierā ar šo situāciju, un laiku pa laikam viņu neapmierinātība izpaudās nemieros. 1802. gadā **Kauguros** (Valmieras apkaimē) notika plaši zemnieku nemieri, pēc kuriem tika pieņemti 1804. gada likumi Vidzemei, kuri ierobežoja muižnieku tiesības piespiest miesassodus un atvieglāja zemnieku stāvokli. Saimniekus - māju turētājus - vairs nevarēja izlikt no mājām, ja tie kārtīgi pildīja savus pienākumus. Likumi noteica arī normētas kļaušas un nodevas. 1809. gadā šos likumus atkal mainīja par labu muižniekiem, tāpēc zemnieku nemieri turpinājās.

19. gadsimta sākumā jau bija politiski neērti un ekonomiski neizdevīgi saglabāt dzimtbūšanu. Tāpēc cara valdība kopā ar Baltijas muižniecību izstrādāja

dzimtbūšanas atcelšanas plānu. **1817.** gadā dzimtbūšanu atcēla Vidzemē, **1819.** gadā Kurzemē. Zemnieki kļuva personīgi brīvi un 14 gadu laikā pakāpeniski ieguva tiesības pārvietoties savas guberņas robežās. Muižnieki turpretī izmantoja reformu sniegtās priekšrocības, paturot īpašumā visu zemi, arī to, uz kuras atradās zemnieku mājas.

Protams, zemnieku vairākums nevēlējās atstāt laukus un bija spiesti nomāt zemi no muižniekiem, ievērojot viņu diktētos noteikumus. Bez tam muižniecība drīkstēja brīvi paplašināt muižas laukus, padzenot zemniekus no viņu zemes. Vidzemē un Kurzemē tika padzīti vairāki tūkstoši zemnieku. Šo procesu sauca par māju spridzināšanu. Zemes nomas noteikumos, tagad bija iekļauta prasība turpināt apstrādāt muižu zemi kļaušu kārtībā. Tāpēc laiku pēc brīvlaišanas tautā sauc par **kļaušu laikiem**.

Lai atvieglotu savu stāvokli, Vidzemes zemnieki 40. gados sāka masveidīgi pāriet pareizticībā, cerot uz tiesību paplašināšanu, ja tiks pieņemta „*cara ticība*”.

Nepieciešamību iziet no strupceļa redzēja visi. Tāpēc 1849. gadā izdeva jaunus likumus Vidzemei, kas noteica, kādu zemes daļu muižniekiem obligāti jāiznomā zemniekiem. Likumi aizliedza zemniekus padzīt no mājām. Nolēma arī piešķirt zemniekiem juridiskas tiesības atpirkt zemi no muižniekiem.

1868. gadā beidzot notika pāreja no kļaušu nomas uz naudas nomu, kā arī pilnīgi tika atcelti miesassodi.

Stāmenienas Sv. Aleksandra Nevskā pareizticīgo baznīca 19. Gadsimts. (foto R. Ķipurs 2011)

Zemes jautājums. Mērnīgu laiki.

19. gadsimta otrā puse bija intensīvas māju iepirkšanas laiks. Līdz 1912. gadam gandrīz visas zemnieku mājas atpirka to apsaimniekotāji. Daudzi latviešu zemnieki varēja īstenot gadsimtiem ilgo sapni par savu zemes stūrīti.

1861. gadā atcēla dzimtbūšanu visā pārējā impērijā, *tostarp arī Latgalē*. Arī šeit zeme pakāpeniski pārgāja zemnieku īpašumā. Taču tas bija ciema kopienas kopīpašums, turklāt jebkuru atsevišķa zemnieku apstrādāto zemes gabalu dalīja visi viņa dēli, veidojot sīkas neefektīvas saimniecības.

Latvijas teritorijā muižnieku rīcībā palika apmēram puse visas zemes platības, bet daudziem latviešiem (sīkzemniekiem, kalpiem) zemes nebija. 19. gadsimta beigās bezzemnieku skaits Latvijas laukos sasniedza 660 tūkstošus. Bezzemnieki devās uz strauji augošajām pilsētām, izbrauca uz Krieviju.

Tie, kas palika laukos, radīja izteikti augošu sociālo spriedzi, jo pretrunas starp mazefektīvi apsaimniekoto muižu eksistenci un pēc zemes alkstošo bezzemnieku slāni aizvien saasinājās.

Dzimtbūšanas atcelšana

Visu 18. gadsimtu zemnieku – dzimtcilvēku stāvoklis Baltijas guberņās bija necilvēcis. Muižnieku neierobežotā vara un beztiesiskums veicināja zemnieku nemierus un protestus. 19. gadsimta sākumā zemnieku tiesību jautājums kļuva īpaši aktuāls.

Dzimtbūšanas atcelšanas iemesli:

- Apgaismības idejas,
- Lielās Franču revolūcijas atbalsis Baltijas guberņās,
- Arvien pieaugošie zemnieku nemieri,
- Jaunu saimniecisko attiecību nepieciešamība, ko prasīja tirgus,
- Dzimtbūšanas atcelšana Eiropas valstīs (kur tā vēl pastāvēja – Prūsija),
- Napoleona kari Eiropā un Krievijas impērijā (Krievijas impērijas karavīrs ierauga kā dzīvo zemnieks Eiropā).

Notikumi:

gadi	Notikumi un sekas
1802.	Kauguru nemieri. Zemnieku nemieri Valmieras, Burtnieku, Raunas un Cēsu apkārtnē.
1804.	Vidzemes zemnieku likums – aizliedz zemniekus pārdot bez zemes, noteikts klaušu un nodevu apjoms.
1812.	Napoleona armijas iebrukums Krievijas impērijā. Franču armijas vienības iebrūk Kurzemē un Zemgalē. Baidoties no franču armijas uzbrukuma tiek nodedzinātas Rīgas priekšpilsētas.
1817.	Tiek izsludināta dzimtbūšanas atcelšana Kurzemē – zeme paliek muižnieku īpašums.
1819.	Tiek izsludināta dzimtbūšanas atcelšana Vidzemē – zeme paliek muižnieku īpašums.
1830. gadi.	1833. gada 8. decembrī guberņas valdes lēmums, kas normēja dažas klaušas un nodevas.
1835. – 1845.	Neražas un bads – 1835. – 1837., 1840., 1841., 1844., 1845.
1841.	Zemnieku pāriešana pareizticībā lai iegūtu valsts zemi – baumas. Zemnieku kustība par tiesībām izceļot uz Krievijas dienvidu guberņām.
1830.-1860.	Klaušu laiki, kad tiek risināts jautājums par kārtību, kādā zemnieki iegūst zemi, brīvību, nomas kārtību un citus jautājumus. “Putna brīvība” zemniekam.
1861.	Tiek atcelta dzimtbūšana visā Krievijas impērijā un arī Latgalē (tobrīd Vitebskas guberņa).
1863. 1865.	1863. gadā Kurzemes guberņā un 1865. gadā Vidzemes guberņā klaušas tiek aizstātas ar naudas nomu. Zemes izpiršanas process.

Rezultāti:

- Dzimtbūšanas atcelšana veicināja saimniecības attīstību,
- Brīvais darbaspēks dodas uz pilsētām, kur veidojās uzņēmumi, pieaug pilsētu iedzīvotāju skaits,
- Zemnieki piedalās pagasta pārvaldē, pagasta tiesas,

- Iespējas latviešu zemniekam iegūt izglītību, “izsisties uz augšu”,
- “Mērnīku laiki”.

Rūpniecība Latvijā.

Sākotnēji izveidojās tādi uzņēmumi kā kokzāģētavas, tekstilfabrikas, tabakas rūpniecības uzņēmumi. Viduslaiku amatnieku cunftes zaudēja savu nozīmi. 1866. gadā cunftu privilēģijas atcēla un pasludināja amatniecības un rūpniecības brīvību. Manufaktūras nomainīja fabrikas, kurās izmantoja mašīnas un tvaika dzinējus. 50. – 60. gados sākās strauja *dzelzceļa būve*. Veidojās virkne mašīnbūves un metālapstrādes uzņēmumu. 80. – 90. gados visbiežāk min Krievu – Baltijas vagonu fabriku, vagonu rūpnīcu „Fēnikss”, uzņēmumu „Provodņiks”.

Šādu izaugsmi noteica Latvijas izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis, un tā faktiski kļuva par Krievijas impērijas industriālās attīstības un modernizācijas priekšposteni.

Sociālie procesi

Straujā rūpniecības attīstība veicināja sociālās izmaiņas. Palielinājās pilsētu iedzīvotāju īpatsvars Latvijas iedzīvotāju vidū (14,8% - 1863. gadā; 29,4% - 1897.g; 40,3 – 1914.g.). Šajā ziņā Latvija tālu pārspēja Krieviju un pat Zviedriju, līdzinoties Francijai un ASV.

Rīgas iedzīvotāju skaits palielinājās no 102 tūkstošiem iedzīvotāju 1867. gadā līdz 282 tūkstošiem 1897. gadā. Šajā laikā Rīga bija ceturta (bet 1913.g. jau trešā) apdzīvotākā impērijas pilsēta.

Šāds iedzīvotāju skaita pieaugums bija intensīvas migrācijas sekas. No laukiem ieradās latviešu bezzemnieki, apmetās pilsētās un sāka strādāt rūpniecībā.

Tā, augot latviešu īpatsvaram, mainījās pilsētu iedzīvotāju etniskais sastāvs.

Tomēr 20. gadsimta sākumā uz Latvijas pilsētām pārcēlās daudz iedzīvotāji no Iekškrīevijas guberņām. Tie apmetās uz dzīvi pilsētās, tādēļ latviešu īpatsvara pieaugums pilsētās apsīka, pamatnācija nepaspēja sasniegt tajās skaitlisko vairākumu. Pilsētu un rūpniecības izaugsme sekmēja spēcīga rūpniecības strādnieku slāņa veidošanos, kas pakāpeniski uzsāka cīņu par savu darba un dzīves apstākļu uzlabošanu (darbalaika ilguma samazināšanu, algu palielināšanu u.tml.) un politiskajām tiesībām.

Baltijas guberņu attīstība.

Vidzeme un Kurzeme attīstībā pārspēja valsti, kuras sastāvā ietilpa. Zemnieku saimniecības šeit bija lielākas un modernākas nekā Krievijā, zemniekiem piederēja procentuāli vairāk zemes, laukstrādnieku – kalpu darbs bija labāk apmaksāts. Vidzemē un Kurzēmē bija augstāks rūpnieciskās ražošanas līmenis un plašāks dzelzceļa tīkls.

Latvijas attīstības pārsvaru labi atspoguļo arī demogrāfiskie dati. Iedzīvotāju mūža ilgums 19. gadsimta beigās sasniedza vidēji 43 gadus (latviešiem 46,9), kamēr Krievijas Eiropas daļā tas bija tikai 32 gadi. Baltijā un Latvijā bija zemāka arī bērnu mirstība nekā Krievijas impērijā. Pēc demogrāfu aplēsēm, 1897. gadā Latvijā bija 21,5 % analfabētu, kas vecāki par 10 gadiem, bet Krievijā 80 – 90 %. Vidzemē lasītprātēju skaits latviešu vidū sasniedza pat 95%.

Rusifikācijas politika gadsimtu mijā.

Manaseina revīzija.

Krievijas impērijas administratīvā un nacionālā politika Latvijā 19. gadsimta beigās paredzēja unificēt Baltijas provinces pēc impērijas parauga. Rusifikācija bija viens no šī kursa stūrakmeņiem.

1882. -1883. gadā Rīgā darbojās impērijas senatora **Manaseina revīzija**, kura atzīmēja Baltijas guberņu lielos ienākumus un augsto dzīves līmeni. No otras puses, tā

konstatēja provinču slikto pārvaldes sistēmu un nepieciešamību to uzlabot impērijai labvēlīgā garā.

Līdz pat 19. gadsimta 80. gadiem administratīvajā ziņā pārvaldes vara piederēja muižnieku kārtai un tās organizācijām – *landtāgiem un Landrātu kolēģijai*.

Muižniecība kontrolēja tiesu un policijas sistēmu, baznīcu un izglītību.

Pēc Manaseina revīzijas tiesu un policijas sistēmu pārveidoja pēc Krievijas parauga, *nosakot tur krievu valodu par oficiālo*.

Reformēja arī pilsētu pārvaldi. Vāciskās rātes nomainīja vēlētās pilsētas domes, kur lietvedība bija jāveic krieviski.

Netaisnīgā vēlēšanu sistēma, kas bija izdevīga turīgajiem, vācu vienotība pretstatā latviešu nesaskaņām ne reizi neļāva latviešiem iegūt vairākumu Rīgā un citu svarīgāko pilsētu domēs. Tas gan neattiecās uz mazpilsētām, bet arī tur gubernatori mēdza, piemēram, atteikties apstiprināt pilsētas galvas amatā latviešus.

Realizētās reformas, protams, neiedragāja vācu muižniecības ekonomisko stāvokli, ļaujot tai saglabāt arī lielāku politisko ietekmi nekā latviešu tautai kopā. Iedzīvotājiem nebija vārda, preses, sapulču u.c. pilsonisko brīvību. Arī četru Krievijas Valsts domju vēlēšanās pēc 1905. gada pastāvēja netaisnīga vēlēšanu sistēma, kas maz ko deva pamatiedzīvotājiem

Īpaši jāpiemin nacionālā politika.

Līdz zemnieku brīvībai nevienu īpaši neinteresēja iezemiešu valoda un etniskā piederība. Pēc tās vācu vidū sāka izskanēt balsis par vietējo iedzīvotāju pārvācošanas nepieciešamību, it kā lai dotu tiem iespēju ar vācu valodas un kultūras starpniecību piekļūt Eiropas kultūrai. Protams, vācu bažas un pārvācošanas centienus izraisīja viņu mazākmtautības stāvoklis Baltijā. Tomēr pārvācošana latviešiem ar varu netika uzspiesta, kaut gan daļa turīgo latviešu pārvācojās ekonomisku un karjeras apsvērumu dēļ.

Pārkrievošanas realizācija.

Krievijas varas iestādes turpretī nodarbojās ar skolu un pārvaldes sistēmas rusifikāciju. 19. gadsimta 80. – 90. gados skolās sāka prasīt, lai sākot no trešā mācību gada, lietotu krievu valodu kā mācību valodu. Turpmāk Rīgas skolu un apriņķa vadība izdeva priekšrakstu mācīt tikai krieviski no pirmā mācību gada.

Īpaši smagi rusifikācijas politika skāra Latgali. Šeit krievu mācību valodas mācību skolās ieviesa jau 19. gadsimta pirmajā pusē. Represijas vērsās pret katoļu baznīcu. Latgale piederēja pie impērijas sevišķi nepaklausīgā katoliskā reģiona. Šeit varēja just Polijas un Lietuvas nemieru atbalsis. Pēc kārtējās sacelšanās Polijā un Lietuvā Latgali skāra tā sauktais *drukā aizliegums*. No 1865. līdz 1906. gadam Lietuvā un Latgalē aizliedza iespiest grāmatas ar latīņu burtiem.

Zemes trūkuma dēļ, ko veicināja cara administrācija, bezzemnieki, īpaši latgalieši, bija spiesti doties uz Krieviju. Pirmā pasaules kara priekšvakarā tur dzīvoja apmēram 200 tūkstoši latviešu.

Likās, ka vācu kundzības un rusifikatoru darbības apstākļos latvieši izzudīs, tā arī neapzinājušies savi kā nāciju. Taču jau pirms rusifikatoru darbības kulminācijas bija sācies process, ko sauc par latviešu tautas nacionālo atmodu.

Jaunlatviešu kustība

Latviešu inteliģences kustība 19. gadsimta vidū, kuras pārstāvji sāk latviešu nacionālo atmodu, veicina latviešu kultūras un izglītības attīstību. Līdzīgi, kā daudzās Eiropas valstīs un Austrumeiropā tā bija nacionāla kustība – Polijas teritorijā, Igaunijas guberņā, Lietuvas teritorijā, Vācijas valstīs.

Tautas atmodas kustībā darbojas izglītoti latvieši, kuri lepojās ar savu izcelsmi, nepārvācojās. Nozīmīgs jaunlatviešu centrs bija Tērbatas Universitāte.

Kustības mērķi:

- latviešiem jākļūst turīgiem un saimnieciski neatkarīgiem,
- jāizglītojas un jāizkopj sava kultūra,
- jāatbrīvojas no vāciskās ietekmes,
- darbība izpaužas kultūras un izglītības jomā.

Jaunlatviešu kustības svarīgākie notikumi

gadi	notikumi
1839.	Valmierā tiek nodibināts Vidzemes skolotāju seminārs.
1854.	Krišjānis Valdemārs dodas studēt uz Tērbatu, kurā jau studē ap 50 latviešu.
1856.	Iznāk J. Alunāna “Dziesmiņas” – Eiropas tautu liriskas atdzejojumi latviešu valodā. Sāk iznākt laikraksts “Mājas Viesis”.
1862.	Sāk iznākt “Pēterburgas Avīzes” līdz 1865. gadam.
1864.	Ainažos tiek nodibināta pirmā latviešu jūrskola. Pirmie dziedāšanas svētki Dikļos.
1868.	Tiek dibināta Rīgas Latviešu Biedrība – latviešu nacionālais un kultūras centrs.
1869.	Iznāk avīze “Baltijas Vēstnesis”, kas turpina “Pēterburgas Avīžu” tradīciju.
1870.	Tiek atklāts Rīgas Latviešu Biedrības nams.
1873.	Pirmie Vispārējie Latviešu dziesmu svētki.

Latviešu tautas nacionālā atmoda.

Jaunlatvieši.

Ar personiskās brīvības un turības iegūšanu daļai latviešu jaunatnes radās iespēja mācīties augstskolās. Tas arī kļuva par tautas atmodas jeb jaunlatviešu kustības sākumu. Viena no populārākajām latviešu jauniešu vidū bija **Tērbatas universitāte**. Par hrestomātisku kļuvis piemērs, kad Tērbatas universitātes students **Krišjānis Valdemārs** pie savas kopmītnes durvīm piespauž vizītkarti ar uzrakstu „Krišjānis Valdemārs Latvietis”. Šāds pretnostatījums, kas tajā laikā bija izaicinājums un izraisīja universitātes vadības izbrīnu, liecina par izglītotās latviešu jaunatnes tieksmi nepakļauties pārvācošanās tendencēm.

19. gadsimta 50. – 60. gados sākās jaunlatviešu kustība, kura turpinājās līdz 80. gadiem. Nosaukumu „jaunlatvieši” tautas atmodas darbiniekiem devuši to idejiskie pretinieki – vācu mācītāji – pēc analogijas ar gadsimta sākumā pastāvējušo kustību „Jaunā Vācija”, kura gadsimta pirmajā pusē vērsās pret reakcijas triumfu Eiropā. Viņi tad arī sāka runāt par „Jaunās Latvijas” piekritējiem. Šo cilvēku attieksme pret abām kustībām bija negatīva, taču apzīmējums „jaunlatvieši” izrādījās trāpīgs un piemērots. Tērbatas latviešu studenti savās sapulcēs – *latviešu vakaros* – apsprieda tautas vēsturi un izglītotās sabiedrības uzdevumus. Jaunlatviešu darbības rezultātā tika risināti tādi uzdevumi kā valodas un literatūras attīstība, tautas izglītošana, nacionālās ideoloģijas un pašapziņas veidošana, sabiedrisko struktūru attīstība, veidojot latviešu biedrības un organizācijas, attīstot kultūras pasākumus.

Saimnieciskajā ziņā jaunlatvieši mudināja zemniekus iepirkt mājas, propagandēja saimnieciskās uzņēmības garu.

K. Valdemārs par perspektīvu darbības lauku uzskatīja jūrniecību, mudinādams: „*Latvji, brauciet jūriņā, zeltu krājiēt pūriņā!*”

Viņš bija arī **Ainažu jūrskolas dibinātājs**, par lielu Valdemāra nopelnu jāuzskata arī 9 jūrskolu izveidošanās Latvijā.

Juris Alunāns (1832 – 1864)

Ievērojamais jaunlatvietis Juris Alunāns 1856. gadā, izdodams „Dziesmiņās, latviešu valodā pārtulkotas”, lika pamatus latviešu modernajai dzejai. Šo notikumu uzskatīja par tautas pirmās atmodas sākumu.

Juris Alunāns uzsāka jaunvārdu darināšanu vācu valodas žargonvārdu (ģermānismu) aizstāšanai. Viņš izveidojis ap 500 praksē ātri ieviesušos jaunvārdus. Starp Alunāna jaunvārdiem var minēt tādus kā: atdzimšana, atstatums, ceļotājs, daiļš, darbinieks, jautrība, pētnieks, rakstnieks utt.. Bez tam J. Alunāns izveidoja modernos tautu un valstu nosaukumus latviešu valodā. J. Alunāns izdeva latviešu valodā populārzinātnisku rakstu krājumu „Sēta. Daba. Pasaule”.

„Pēterburgas Avīzes”

No 1862. – 1865. gadam Pēterburgā iznāca pirmais jaunlatviešu laikraksts „Pēterburgas Avīzes” ar humoristisku pielikumu „Zobugals”. Avīzes izdošanā darbojās vēlākais dižais tautas dziesmu vācējs **Krišjānis Barons** (1835 – 1923) un avīzes formālais cenzors, bet faktiskais aizstāvis Krišjānis Valdemārs.

Krišjānis Valdemārs (1825 – 1891)

Avīzes liberālais virziens, īpaši tās pielikums „Zobuglas”, kurš kritizēja „atpakaļrāpuļus” – muižniekus un mācītājus – izraisīja ietekmīgu vācbaltu aprindu dusmas. To pārstāvji galvaspilsētā Pēterburgā panāca avīzes slēgšanu. Jācieš bija arī jaunlatviešu kustības centrālajai personai – Krišjānim Valdemāram. Administrācijas intrigu dēļ viņš nevarēja realizēt projektu par zemes pārdošanu latviešu zemniekiem Novgorodas guberņā un cieta finansiālus zaudējumus. Finansiāli sagrāvuši Valdemāru un izputinājuši „Pēterburgas Avīzes” vācbaltieši jutās kā uzvarētāji. Taču jaunlatviešu kustība ne tikai turpinājās, bet strauji vērsās plašumā.

Rīgas Latviešu biedrība.

1868. gadā izveidojās **Rīgas Latviešu biedrība** (RLB – pastāvēja līdz 1940. gadam, atjaunota pēc PSRS sabrukuma). Tā izvirzīja sev par mērķi „*izplatīt derīgas zināšanas un visādu gara apgaismošanu starp latviešiem*”, bet faktiski kļuva par galveno latviešu organizāciju. Tajā pašā laikā sāka iznākt laikraksts „Baltijas Vēstnesis” – RLB un jaunlatviešu kustības izdevums. RLB apvienoja ievērojamākos latviešu saimnieciskos un kultūras darbiniekus, vēlāk nodarbojās ar grāmatu izdošanu, zināšanu izplatīšanu, pat plānoja izveidot latviešu augstskolu.

1873. gadā RLB organizēja **I Vispārējos latviešu dziedāšanas svētkus**, kuri turpmāk notika regulāri un kuru nozīme ir nenovērtējama. Pastāvīgi organizēja skolotāju un zemkopju sapulces. Biedrības Teātra komisija izveidoja Rīgas Latviešu teātri.

Atis Kronvalds (1837 – 1875)

Nozīmīgs 70. gadu tautas atmodas kustības darbinieks bija Atis Kronvalds, kurš kopš 1870. gada Tērbatā atjaunoja latviešu vakaru tradīcijas. Šo vakaru dalībnieki lasīja referātus, kuros apskatīja valodas, vēstures, ģeogrāfijas, tautsaimniecības jautājumus. Kronvalds un viņa līdzgaitnieki skaidri apzinājās nepieciešamību apvienot latviešu zemes. Lielu uzmanību viņi pievērsa valodas attīstībai, savā starpā runāja latviski un dziedāja latviešu dziesmas. Kronvalds bija ģeniāls jaunvārdu darinātājs, viņš izveidoja tādus vārdus kā: cēlonis, dzeja, nākotne, pilsonis, priekšmets, raksturs, satversme, varonis, vēstule, vēsture, zinātne. Jaunlatviešu periodā iedvesmu guva latviešu literāti

dzejnieki Auskelis (1850 – 1879) un eposa „Lāčplēsis” autors **Andrejs Pumpurs** (1841 – 1902), prozaiķi brāļi Matīss (1848 – 1926) un Reinis (1839 – 1920) Kaudzītes (romāns „Mērnieku laiki”).

Jaunlatviešu nozīme.

Lai gan jaunlatviešu kustība pēc sava rakstura bija dziļi nacionāla, tā reizēm pārmet zināmu orientāciju uz Krieviju un krievu birokrātiju, ko daļa jaunlatviešu naīvi uzskatīja par sabiedroto cīņā pret vācu muižniecību. Faktiski impērijas birokrātija bija ieinteresēta ierobežot vācu muižniecības ietekmi Baltijā tikai tiktāl, cik tas veicināja Baltijas provinču rusifikāciju un unifikāciju.

Jaunlatviešu kustību var vērtēt kā nacionālu un liberālu, vērstu uz nācijas un tās nacionālās pašapziņas izveidošanu, turīgas pilsonības un zemniecības, kā arī intelīģences – nacionālas elites radīšanu.

1905. gada revolūcija Latvijā.

Jaunā strāva.

1905. gada revolūcija Latvijā bija vairāku likumsakarību rezultāts. Pirmkārt, jāmin marksisma un sociāldemokrātijas ideju izplatība. Otrkārt, iespējams, vēl svarīgāks revolūcijas cēlonis bija lielais bezzemnieku skaits un nacionālās pretrunas starp latviešu tautu un vācu – poļu – krievu muižniecību.

Jau 19. gadsimta 90. gados Latvijā plaši *izplatījās marksisms*, kas ienāca šeit ar vācu kreiso domātāju darbiem. Pēc tautas atmodas kustības norieta intelīģences prātus aizrāva Jaunās strāvas kustība, kura, sākusies kā kārtējais intelektuāļu pulciņš Tērbatā, kas diskutēja par filozofiskā un politiskām problēmām, ar laiku pievērsās marksisma šķietami vienkāršajām atbildēm uz visiem jautājumiem.

Par Jaunās strāvas uzskatu ruporu kļuva avīze „**Dienas Lapa**”, kur darbojās gan Pēteris Stučka, vēlākais Ļeņina vietvaldis Latvijā, gan **Jānis Pliekšāns (Rainis)** un viņa vēlākā dzīvesbiedre **Elza Rozenberga (Aspazija)**.

Ar Jaunās strāvas kustību saistās gan Eduarda Veidenbauma, gan literāta un sociāldemokrāta Jāņa Jansona Brauna vārds.

Jaunstrāvnieku un sociāldemokrātu programma saistās ar prasību likvidēt kapitālistisku ekspluatāciju („izmantošanu”), prasīja valsts iekārtas demokratizāciju, jūsmoja par proletariātu, kura uzvarai vajadzēja nest vispārējas laimes valsti.

1897. gadā cara policija sagrāva jaunstrāvnieku kustību un uz astoņiem mēnešiem slēdza „Dienas Lapu”. Notika aresti.

Rainis, P. Stučka, J. Jansons Brauns, kā arī virkne vēlāko mēreno sociāldemokrātu (Fricis Vesmanis, Pauls Kalniņš, Miķelis Valters un citi) tika izsūtīti uz dažādām Krievijas guberņām.

Sociāldemokrāti.

Marksisms Latvijā pārgāja pagrīdē 20. gadsimta sākumā, veidojoties revolucionāri sociāldemokrātiskām organizācijām. *1904. gadā izveidojās Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija*. Tās izdevums bija revolucionārā „Cīņa”. savās programmās tā prasīja vispārējās vēlēšanās izveidotu demokrātisku valsts iekārtu, pilsoniskās tiesības un brīvības (vārda, prese, sapulču brīvību, kārtu atšķirību likvidāciju, 8 stundu darbadienu, apdrošināšanu pret slimībām un bezdarbu). Par savu galamērķi sociāldemokrāti uzskatīja privātīpašuma un ekspluatācijas likvidāciju, socialistiskas taisnības valsts izveidošanu strādnieku šķiras vadībā.

Partijai nebija nopietnas nacionālās programmas. Sociāldemokrāti prasīja vien „kultūras autonomiju” un latviešu valodas lietošanu skolās un iestādēs un ignorēja agrārās problēmas.

Jaunā strāva

Latviešu inteliģences un strādnieku kustība 19. gadsimta beigās.

Situācija 19. gadsimta beigās:

- rūpniecības, dzelzceļa transporta un tirdzniecības attīstība,
- pilsētu iedzīvotāju skaita palielināšanās – strādnieku skaita pieaugums,
- lielu rūpniecības uzņēmumu veidošanās,
- marksisma ideju popularitāte gadsimta beigās,
- strādniekus neapmierinošais sociālekonomiskais stāvoklis.

Kustības mērķi:

- brīvāki morāles principi,
- sieviešu līdztiesība,
- jaunāko zinātnes sasniegumu popularizēšana – avīze “Dienas Lapa”,
- apspriež sociālekonomiskos jautājumus, strādnieku stāvokli,
- cīņa pret carisma politiku – pārkrievošana, politiskās tiesības,
- popularizē sociālisma idejas.

Ievērojamākie dalībnieki – J. Rainis, Aspazija, P. Stučka, E. Veidenbaums, Jānis Jansons Brauns.

Kustība smagi cieta no cara valdības represijām gadsimta beigās. Tomēr kustība, kurai nebija vienotas organizācijas veicināja pirmo politisko, sociāldemokrātisko partiju veidošanos 20. gadsimta sākumā.

1903. gadā nodibina – LSS Latvijas sociāldemokrātu savienība.

1904. gadā nodibina – LSDSP Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija

1905. gada priekšvēstneši laukos.

Latvijas laukos revolūcijas priekšnoteikumi bija gan liels bezzemnieku skaits, saglabājoties lielajiem un mazefektīvi izmantojamiem muižu zemes īpašumiem, gan carisma rusifikācijas politika, gan muižnieku kārtas privilēģijas (vienīgi viņiem bija zvejas, medību, krogu turēšanas tiesības), gan arī nevienmērīgais nodevu un pienākumu sadalījums (piemēram: ceļu uzturēšanai kārtībā muižu zemes pildīja ap 10 %, bet zemnieki ap 90 % pienākumu).

Revolūcija arī laukos bija vērsta pret iedzīvotāju politisko beztiesību. Tādējādi var teikt, ka revolūcijai bija demokrātisks un sociāls raksturs.

13. janvāris un sacelšanās sākums.

1905. gada 9. janvārī Pēterburgā karaspēks apšāva mierīgu demonstrāciju, kas nesa cīņai petīciju par strādnieku stāvokļa uzlabošanu un vispārējām vēlēšanu tiesībām.

13. janvārī līdzīgs slaktiņš pēc sociāldemokrātu izsludinātā ģenerālstreika notika Rīgā, Daugavas malā. Bojā gāja 73 cilvēki. Streikoja visas fabrikas un transports, izvirzot gan politiskas prasības – pilsoniskās brīvības, demokrātiskas vēlēšanas, zaudējumiem pārpilnā krievu – japāņu kara pārtraukšana -, gan sociālekonomiskas prasības – 8 stundu darba diena, , minimālās darba algas noteikšana (rublis dienā). streika rezultātā darba dienu tiešām saīsināja un algas paaugstināja.

Pavasārī revolucionārā kustība pārgāja uz laukiem, sākoties muižu kalpu streikiem ar prasībām pēc zemes un algas paaugstinājumiem. *1905. gada pavasarī laukos sākās baznīcu demonstrācijas, kuru laikā baznīcās notika mītiņi, revolucionāru dziesmu*

dziedāšana (bieži vien pēc garīgo dziesmu melodijām), gājieni ar sarkaniem karogiem.

Inteliģencei šajā laikā bija raksturīga petīciju rakstīšana, prasot demokrātiskas valsts iekārtas ieviešanu (Satversmes sapulces vēlēšanas, vietējās pārvaldes reorganizāciju utt.)

Bruņoti nemieri.

Nemieri laukos tikmēr gāja plašumā pāraugot bruņotās sadursmēs ar cara armijas garnizoniem un muižnieku veidotajām „pašaizsardzības vienībām”. Nemiernieki pārņēma varu pagastos, veidojot tā sauktās rīcības komitejas, kuras faktiski ieguva varu lielākajā daļā pagastu. Izveidojās Tautas milicijas spēki un pat Tautas tiesas. Revolūcijai attīstoties, visā Krievijā kļuva skaidrs, ka monarhija ir apdraudēta, tādēļ 17. oktobrī cars Nikolajs II izdeva manifestu par gaidāmo politisko brīvību ieviešanu un vēlēšanu sarīkošanu. Sabiedrības aktivitātes.

1905. gadā, izraujoties brīvībā ilgi ierobežotajai sabiedriskajai domai, notika dažādu organizāciju kongresi. Šie kongresi un sociāldemokrātu vairākums neprasija Latvijai politisku pašnoteikšanos. Viņi sev noteica citus mērķus: demokrātiju un sociālismu visā Krievijā. Par politisko pašnoteikšanos runāja vienīgi ne sevišķi ietekmīga latviešu sociāldemokrātu savienība, kura savos plānos paredzēja *latviešu zemju politisku pašnoteikšanos demokrātiskas Krievijas sastāvā*.

Revolūcijas apspiešana.

Kaut 1905. gada beigās revolucionārā milicija Latvijā piespieda armijas garnizonus aiziet no tādām pilsētām kā Ventspils, Kuldīga, Talsi, Tukums, Saldus, Rūjiena, Mazsalaca, vietām pārņemot pat valsts bankas nodaļas, Krievijas cara karspēks tomēr izrādījās stiprāks.

Baltijā ieradās Krievijas papildkaraspēks un sākās *soda ekspedīciju* un lauka kara tiesu laiks ar nošaušanu uz vietas. Soda ekspedīcijas dedzināja zemnieku mājas, skolas un biedrību ēkas. Latviešu tautai īpaši nelāgas atmiņas saglabājušās par kazakiem un nemiernieku uzrādītājiem – muižniekiem. Ar to vācu muižniecība lielā mērā nodedzināja sev tiltus uz izlīgumu ar latviešiem vēlākajā laikā. Latvijā sākās mežabrāļu kustība, kuras dalībnieki pret valdību un muižniecību izmantoja nelegālās partizānu cīņas metodes. Vietējie iedzīvotāji savukārt dedzināja pilis. Kopumā nodedzināja vairāk nekā 100 piļu, gāja bojā arī mākslas un kultūras vērtības. Revolucionāro nemieru dienās līdzās 82 vācbaltiem (Baltijas vāciešiem) gāja bojā 2000 – 3000 latviešu, kurus nošāva, perot dzina caur ierindu, pakāra, nogalināja bēgot. Tūkstošus izsūtīja uz Sibīriju un ieslodzīja cietumos. Revolūciju būtībā noslīcināja asinis.

Revolūcijas sekas.

1905. gada revolūcijas sakāve aizsāka latviešu nacionālo centienu apsūkuma un politiskās pasivitātes periodu. Latvieši pievērsās saimnieciskajai un kultūras attīstībai. Pēdējo gan ierobežoja cenzūras pastiprināšana. Revolūcijas rezultātā notikušī Krievijas Valsts domes izveidošanās ļāva latviešiem papildināt demokrātiskas politiskas cīņas pieredzi, kas noderēja vēlāk. Lai gan domes vēlēšanas nenotika pēc vienlīdzīgu un tiešu vēlēšanu principiem, visās domēs tomēr bija pārstāvēti latviešu tautas domnieki, kuri tur centās aizstāvēt tautas intereses. Kultūras ziņā būtiski arī tas, ka tika atcelts latīņu alfabēta grāmatu drukas aizliegums Latgalē. Tas bija viens no iemesliem Latgales tautiskajai atmodai pirms Pirmā pasaules kara. Kādu laiku tautskolās izmantoja latviešu valodu pirmo divu gadu mācībās.

1905. gada revolūcija Latvijas teritorijā

Revolūcijas iemesli:

- Strādnieku, pilsētu iedzīvotāju, zemnieku neapmierinātība ar sociālekonomisko stāvokli (algas, dzīves apstākļi, darba dienas garums, zemnieku zemes jautājums u.c.)
- Pirmo politisko partiju un Jaunās strāvas ideju popularitāte,
- Prasība likvidēt muižu lielos zemes īpašumus, nacionālo apspiestību Latvijas teritorijas guberņās,
- Marksisma un sociālisma ideju popularitāte,
- Neapmierinātība ar pastāvošo varu – monarhiju,
- Krievijas zaudējums Krievu – Japāņu karā,
- Strādnieku nemieri Rīgā atbalstot notikumus St. Pēterburgā 1905. gada 9. janvārī.

1905. gada 13. janvārī Rīgā sākās strādnieku demonstrācijas Daugavmalā, kuras dalībniekus armijas vienības apšāva. Tas izsauca jaunas demonstrācijas un streikus lielākajās Latvijas pilsētās. Pavasarī un vasarā demonstrācijas un nemieri aptvēra visu Latvijas teritoriju. Baznīcās notika mītiņi, izvērsās muižu dedzināšana. Baltijas muižnieki pieprasīja apsardzi. Norisinājās militāras sadursmes un pat kaujas (Tukums) starp revolūcijas dalībniekiem un armijas daļām, kazakiem un muižniekiem.

Revolūcijas sekas:

- Revolūcijā piedalījās plašas sabiedrības masas (strādnieki, zemnieki, laukstrādnieki, skolotāji, pilsētu iedzīvotāji – visdažādākie slāņi),
- 1905. gada 17. jūnija manifests – imperators apsolīja zināmas politiskās brīvības un apsolīja sasaukt Valsts Doms,
- ticības un pulcēšanās brīvība,
- izskanēja doma par latviešu guberņu autonomiju,
- soda ekspedīcijas, muižnieki, apspieda revolūcijas nemierus, dalībniekus nošāva, izsūtīja, daļa dalībnieku emigrēja. Īpaši nežēlīga tā saucamā “melnā sotņa”,
- impērijas politiskais režīms tiek nedaudz mīkstināts,
- latviešu skolās atļauj latviešu mācību valodu.
- Represijās cieta ap 10000 iedzīvotāju ap 3000 nogalināto.

Notikumi

gadi	notikumi
1904. – 1905.	Krievijas – Japānas karš, kurā Krievijas flote piedzīvo sagrāvi.
1905. 9. janvāris	“Asinainā svētdiena” – demonstrācijas apšaušana St. Pēterburgā. Revolūcijas sākums.
1905. gada 13. janvāris	Demonstrācijas apšaušana Rīgā Daugavmalā.
1905. nemieri	• Janvārī masveida streiki Pēterburgā un Rīgā, • Marts – maijs streiku un demonstrāciju pieaugums lauku rajonos, “baznīcu demonstrācijas”, • LSDSP kongress, sacelšanās un bruņukuģa “Potjomkins”, • Oktobris – novembris: Latvijas laukos veidojas pagastu rīcības komitejas, • 10. – 14. novembris Latvijas Tautskolotāju kongress, • novembra beigas, decembra sākums – Tukums, Talsi, Vecauce, Saldus, Rūjiena u.c. notiek bruņotas sacelšanās,

	• decembrī uz Latviju tiek nosūtīta soda ekspedīcija.
1906.	• Latvijas laukos mežabrāļu - partizānu aktivitātes, • Soda ekspedīciju darbība visā Latvijas teritorijā.

Rīgas Mākslas un mediju tehnikums